

ΛΟΓΙΟΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΩΣ ΤΟΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟ

Α. Η διατήρηση του ελληνισμού

Μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης ο ελληνισμός ουσιαστικά εισέρχεται σε νέα φάση, αν και πριν από την άλωση το βυζαντινό κράτος είχε ήδη διαμοιραστεί σε ξένους κυρίαρχους. Οι δυο όμως πρώτοι αιώνες της τουρκοκρατίας διαμορφώνουν το νέο ελληνισμό και τον καθιστούν βασικό παράγοντα στη βαλκανική και γενικότερα στην ευρωπαϊκή ιστορία. Η νέα αυτή περίοδος όμως χαρακτηρίζεται και από άλλο γεγονός, εξίσου σημαντικό ως προς τη διαμόρφωση της νέας φυσιογνωμίας του ελληνικού κόσμου, το φαινόμενο της Δημοκρατίας¹.

Οι πληθυσμιακές μετακινήσεις παρατηρούνται αρχικά σε περιοχές ελληνικές όμως κάτω από την βενετική κυριαρχία, που σιγά-σιγά επεκτάθηκε στην ίδια τη Δύση, τότε που μειώνονται στην ουσία οι βασιικές κτήσεις, οι έλληνες συσπειρώνονται σε διάφορες Αδελφότητες με κύρια μέριμνα την οργάνωση της Ορθόδοξης

1. Βλ. Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Ελληνισμού, Θεσσαλονίκη*, επίσης βλ. Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα (Θεμέλιο) 1983, ζ' έκδοση, με βιβλιογραφικό οδηγό του Σπύρου Ασδραχά.

Εκκλησίας. Οι Αδελφότητες αυτές αργότερα θα αποτελέσουν τις πρώτες ελληνικές παροικίες της Δυτικής Ευρώπης.

Η συστηματική όμως μετακίνηση των ελλήνων ιδιαίτερα προς τη Βενετία αρχίζει από τα τέλη του ΙΔ' αιώνα. Η Βενετία δεν ήταν άγνωστη στους Έλληνες. Από τη βυζαντινή ακόμα εποχή είχαν εγκατασταθεί εδώ κυρίως στρατιωτικοί αλλά και λόγιοι². Ωστόσο πρέπει να σημειώσουμε, πως ανάλογη μετανάστευση Ελλήνων λογίων παρατηρήθηκε και στους μετέπειτα αιώνες της τουρκοκρατίας προς τις χώρες της λεγόμενης Μολδοβλαχίας, στις Παρίστριες ηγεμονίες, που με τη σειρά τους αποτέλεσαν τους εκεί πυρήνες του μετέπειτα νεοελληνικού διαφωτισμού³.

Από την άλλη πλευρά το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, ο ισχυρότερος θεσμός της βυζαντινής αυτοκρατορίας, αλλά και το κορυφαίο εκκλησιαστικό και πνευματικό κέντρο της ορθόδοξης Ανατολής, είναι συνδεδεμένο στενά με την πορεία και την τύχη όλων αυτών των Ελλήνων της Διασποράς, και φυσικά των υπολοίπων υπόδουλων χριστιανικών λαών⁴.

Η εκκλησία υπήρξε γενικότερα ο πνευματικός χειραγωγός του ελληνορθόδοξου κόσμου και μέσα από την ηγετική αυτή θέση, που θεμελιώθηκε έπειτα από απόφαση του Σουλτάνου Μεχμέτ του Β'⁵ προσπαθούσε διακριτικά να διαφυλάξει τις αξίες και παραδόσεις του ελληνικού κόσμου. Δεν την εμπόδισε ωστόσο να

2. Βλ. Αθανάσιος Καραθανάσης, *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1975.
3. Βλ. Athanassios Karathanassis, *L'Hellenisme en Transylvanie*, Θεσσαλονίκη (I.M.X.A) 1989.
4. Βλ. Steven Runciman, *The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*. Cambridge (Cambridge University Press) 1972. Επίσης Gunnar Hering, *Οικουμενικό Πατριαρχείο και ευρωπαϊκή πολιτική (1620-1638)*, Αθήνα (Μ.Ι.Ε.Τ.) 1992.
5. Βλ. Νίκος Δ. Βαράζης, *Η αρχαία ελληνική γλώσσα και γραμματεία ως πρόβλημα της νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Θεσσαλονίκη (Εκδ. Κυριακίδη) 1992.

αντιμετωπίζει και τη λατινική εκκλησία διερευνητικά, και μάλιστα μετά από το κίνημα των Μεταρρυθμιστών απέστειλε και επίσημη αποστολή (με επικεφαλής τον ιερομόναχο Δημήτριο από τη Θεσσαλονίκη) με σκοπό την επαφή και την έναρξη διαλόγου, ανάμεσα στον ελληνορθόδοξο κόσμο και τη Μεταρρύθμιση.

Η συρροή Ελλήνων προς τη Δύση είχε αρχίσει πολλά χρόνια πριν από την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως. Ο Μανουήλ Χρυσολωράς είχε διδάξει αρχαία ελληνική Γραμματεία στο Πανεπιστήμιο της Φλωρεντίας από το 1396 έως το 1399. Το γεγονός όμως που έδωσε το έναυσμα της φυγής των Ελλήνων λογίων στη Δύση ήταν η Άλωση της Θεσσαλονίκης το 1430 από τους Τούρκους. Μετά τη Σύνοδο της Φεράρας – Φλωρεντίας το 1439 γίνονται γνωστοί στη Δύση όλο και περισσότεροι Έλληνες λόγιοι. Η φυγή αυτή είχε αρχίσει ήδη από το Μεσαίωνα με κορυφαίο παράδειγμα τον Γεώργιο Πλήθωνα ή Γεμιστό, που υπήρξε μοναδική φωτισμένη προσωπικότητα στην εποχή του κ.α.⁶

Εδώ όμως πρέπει να παρατηρήσουμε, πως ο χαρακτήρας του δυτικού πολιτισμού ήταν κατά βάση γερμανολατινικός. Έτσι οι συνεισφορές του βυζαντινού κόσμου σε τομείς όπως η φιλολογία, η φιλοσοφία, αλλά και η επιστήμη γενικότερα δεν ήταν ιδιαίτερα δημιουργικές. Ωστόσο ήταν εύκολο να εισχωρήσουν σ' αυτό το σύστημα της μεταφοράς της Αριστοτελικής σκέψης στη Δύση. Στην περίπτωση όμως της επεξεργασίας και κριτικής των μεγάλων φιλολογικών αριστουργημάτων του αρχαίου κόσμου, οι βυζαντινοί ανέπτυξαν αξιοσημείωτες φιλολογικές μεθόδους μελέτης και προσέγγισης αυτών των κειμένων οι οποίες απασχόλησαν ιδιαίτερα τη Δύση.

Σχεδόν την ίδια εποχή με τον Χρυσολωρά, εμφανίζεται και ο Αρχιεπίσκοπος Νικαίας Βησσαρίων, που ήταν και μαθητής του Πλήθωνος και βεβαίως ανήκε κι αυτός στην ίδια ομάδα των βυ-

6. Βλ. π.χ. Wilson, Από το Βυζάντιο στην Αναγέννηση, Αθήνα (Εκδ. Λιβάνη) 1994.

ζαντινών λογίων που πίστευαν, αλλά και μάχονταν για την ένωση των δύο εκκλησιών⁷. Γύρω από τη προσωπικότητά του σχηματίστηκε ένας κύκλος λογίων, που ασχολούνταν με φιλολογικά και

-
7. Πριν ακόμα από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους τούρκους (αλλά και μετά από αυτήν) υπήρχαν έλληνες κληρικοί, αλλά και λαϊκοί, που επιθυμούσαν την ένωση της Ορθόδοξης εκκλησίας με την παπική. Ήταν οι λεγόμενοι «ενωτικοί». Οι ενωτικοί πίστευαν πως μ' αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να αποφευχθεί το μοιραίο, και μετά το γεγονός του 1453 που θα μπορούσε να βελτιωθεί η κατάσταση. Η ομάδα αυτή των ενωτικών διατηρήθηκε μέχρι τον 17^ο αιώνα, ενώ η παπική εκκλησία, δεν σταμάτησε και κατά την εποχή της τουρκοκρατίας να επιδιώκει την πρόσκτηση των ορθόδοξων. Σε περιοχές όπως η Πελοπόννησος, η Κύπρος, η Κρήτη, πολλοί ορθόδοξοι ασπασθήκαν τον καθολικισμό, αλλά και αντιστρόφως πολλοί απόγονοι των εγκατασταθέντων δυτικών εξελληνίστηκαν και έγιναν ορθόδοξοι. Εν τω μεταξύ οι παπικοί δεν εγκατέλειψαν τις προσπάθειές τους για προσηλυτισμό. Στην Κωνσταντινούπολη διορίσθηκε παπικός αντιπρόσωπος το 1576, ενώ οι Ιησουΐτες με διάφορα άλλα μέσα (όπως έκδοση βιβλίων, ίδρυση Μονών και σχολείων) ασχούν πιέσεις με σκοπό βέβαια τον προσηλυτισμό στις τουρκοκρατούμενες περιοχές. Οι προσπάθειες αυτές είχαν κυρίως αποτελέσματα στη Συρία εξαιτίας του Σχίσματος το οποίο αυτή την εποχή είχε παρουσιασθεί στους κόλπους της Αντιοχειανής εκκλησίας. Η ορθόδοξη εκκλησία επίσης ήλθε σε διαμάχη με την παπική και στην Παλαιστίνη εξαιτίας του ζητήματος των Αγίων Τόπων. Μετά τις Σταυροφορίες οι Άγιοι Τόποι είχαν πέσει στα χέρια των παπικών. Από την εποχή των Σταυροφοριών έμειναν εκεί Φραγκισκανοί μοναχοί, που διατήρησαν κάποια δικαιώματα. Από τις προσπάθειες προσηλυτισμού των παπικών υπέφερε και η Ρωσία που βρισκόταν υπό την κατοχή των Πολωνών. Οι Ιησουΐτες προστατευόμενοι από τον βασιλιά Σιγισμούνδο της Πολωνίας προσείλκυσαν ρώσους επισκόπους στην ένωση με την παπική εκκλησία. Οι ορθόδοξοι αντέδρασαν, ζήτησαν τη βοήθεια των Πατριαρχών της Ανατολής. Σε όλη αυτήν τη προσπάθεια διακρίθηκαν ο Αλεξανδρείας Μελέτιος Πηγγάς, ο οποίος έστειλε τον Κύριλλο Λούκαρη, και με αλληπάλληλες επιστολές προσπάθησε να περιωσεί ότι ήταν δυνατόν να διατηρηθεί. Βλέπε για περισσότερες πληροφορίες Αρχιμανδρίτου Βασιλείου Κ. Στεφανίδου, *Εκκλησιαστική Ιστορία, απ' αρχής μέχρι σήμερα*, Ε' έκδοση [Ανατύπωση εκ της αναθεωρημένης υπό του συγγραφέως δευτέρας εκδόσεως του έτους 1959], εκδόσεις Αστήρ.

φιλοσοφικά θέματα, με την υποστήριξη όμως και αρωγή του Πάπα Νικολάου του Ε', που παρά τις ίσως ακραίες θέσεις τους για αναδιοργάνωση του βυζαντινού κράτους, αποτέλεσαν την πρώτη εκδήλωση της Αναγέννησης των ελληνικών γραμμάτων στη Δύση και συγκεκριμένα στη Ρώμη⁸. Χαρακτηριστικό είναι πως μέσα απ' αυτόν το φιλολογικό κύκλο των λογίων ξεπήδησαν και οι επιφανείς θεσσαλονικείς λόγιοι⁹, όπως οι Θεόδωρος Γαζής, Ανδρόνικος Κάλλιστος, Ματθαίος Καμαριώτης κ.α.

Το γεγονός όμως που σηματοδότησε τη μεγαλύτερη αλλά και συστηματικότερη έξοδο των μακεδόνων λογίων προς τη Δύση και κυρίως προς την Ιταλία, ήταν η Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Βέβαια η έξοδος αυτή των Ελλήνων λογίων συνέπεσε με την εποχή της δυτικής Αναγέννησης την εποχή του χωρισμού της Ιταλίας σε πόλεις-κράτη. Ήταν φυσικό λοιπόν να κυριαρχεί ένας ανταγωνισμός στην καλλιέργεια των γραμμάτων και των ανθρωπιστικών εν γένει επιστημών. Χαρακτηριστική περίπτωση, ήταν το παράδειγμα της Φλωρεντίας που φημιζόταν κυρίως για τις ουμανιστικές της σπουδές, με κορυφαίο τον Έλληνα και θεσσαλονικέα ευγενή και λόγιο Ιωάννη Αργυρόπουλο, με λαμπρές σπουδές, πριν ακόμα από την Άλωση στην Πάδοβα, και με αξιόλογο διδακτικό έργο, όχι μόνον στη Φλωρεντία, αλλά και σε ολόκληρη την Ιταλία. Αλλά όπως συνέβη και με το Βησσαρίωνα, έτσι και με τον Αργυρόπουλο, εξέχουσας σημασίας ήταν περισσότερο το διδακτικό παρά το συγγραφικό έργο, που συνοψίζεται κυρίως σε μεταφράσεις του μεγάλου μακεδόνα φιλόσοφου Αριστοτέλη.

8. Βλ. Ζαχαρίας Τσιρπανλής, Το ελληνικό Κολέγιο της Ρώμης, Θεσσαλονίκη (Ε.Μ.Σ.) 1979.

9. Βλ. Prosopographische Lexicon der Paläologen Zeits.